

ВСТУП.....	3
РОЗДІЛ 1 ТЕОРЕТИЧНІ АСПЕКТИ ДОСЛІДЖЕННЯ ФЕНОМЕНУ НАСТАВНИЦТВА ДІТЕЙ-СИРИТ	
1.1 Особливості процесу соціально-психологічної адаптації дітей-сирит у державних закладах опіки.....	7
1.2 Індивідуальне наставництво як форма соціально-психологічної адаптації дітей-сирит: історико-феноменологічний аналіз.....	10
РОЗДІЛ 2 АНАЛІЗ СТАНУ ДІЯЛЬНОСТІ З НАСТАВНИЦТВА ДІТЕЙ- СИРИТ В УКРАЇНІ	
2.1 Досвід роботи громадських організацій України щодо наставництва дітей-сирит.....	14
2.2 Правове врегулювання діяльності з наставництва дітей-сирит на сучасному етапі.....	17
РОЗДІЛ 3 ПСИХОЛОГО-ПЕДАГОГІЧНІ ЗАСАДИ ВПРОВАДЖЕННЯ НАСТАВНИЦТВА ДИТИНИ-СИРОТИ У РОБОТУ ЦЕНТРІВ СОЦІАЛЬНИХ СЛУЖБ ДЛЯ СІМ'Ї, ДІТЕЙ ТА МОЛОДІ	
3.1 Управління процесом наставництва як законодавчо закріпленою формою опіки дитини-сироти.....	19
3.2 Вивчення потреби дитини-сироти у наставнику.....	21
3.3 Дослідження профілю наставника та підопічного для створення пари «наставник-дитина-сирота».....	24
ВИСНОВКИ.....	27
СПИСОК ВИКОРИСТАНИХ ДЖЕРЕЛ.....	30

ВСТУП

Актуальність дослідження. Незважаючи на взятий Україною курс на подолання до 2020 року явища сирітства, у тому числі, соціального, та реформування системи інтернатних закладів майже 74000 дітей у нашій країні мають статус дитини-сироти та дитини, позбавленої батьківської опіки та піклування, а понад 9 000 з них проживають у 663 закладах державної опіки різних типів.

Щороку до дитячих будинків та інтернатів продовжують потрапляти сотні дітей. З них у доросле життя йде молодь, вихована державою. Ці діти знають, що таке біль, образа, почуття самотності. Проте не мають жодного уявлення, як самому вести домашнє господарство, куди звернутися у випадку хвороби, як розпорядитися грошми та т. ін.

Переважає більшість з них це діти підліткового та юнацького віку, діти, що мають вади здоров'я та інвалідність. Шанси таких дітей бути влаштованими у сімейні форми виховання надто малі. Це означає, що найвідповідальніший етап, протягом якого у дитини формуються усі необхідні навички самостійного життя, активізується процес самовизначення, протікає у стінах інтернатного закладу. Як наслідок діти виростають непідготовленими до життя поза межами закладу і виходять у доросле життя, не маючи необхідних соціальних вмінь і навичок.

Безперечно, що діти-сироти, які закінчують інтернатні заклади, потребують допомоги в ознайомленні з практиками суспільного спілкування, подолання складних життєвих ситуацій, формування навичок здорового способу життя, сприяння становленню як відповідальної, успішної особистості.

Щоб допомогти таким дітям необхідно впроваджувати сучасні методи підготовки їх до самостійного життя (з урахуванням їх вікових особливостей, соціальної ситуації розвитку та, в цілому, потреб і інтересів кожної дитини тощо) із широким залученням до цієї роботи представників громадянського суспільства.

Одним з таких методів, який практикується у багатьох країнах світу, є наставництво. Наставник допомагає дитині, що є вихованцем державного закладу опіки, у засвоєнні норм, моделей поведінки, прийнятих у суспільстві, сприяючи у такий спосіб подальшій адаптації її до самостійного життя у соціумі.

Наставництво, як форма соціально-психологічної адаптації вихованців інтернатних закладів, не є новим явищем у практиці роботи з дітьми-сиротами, проте достатньої уваги з боку науковців цей феномен ще не отримав. Сучасний доробок у цьому напрямі представлений здебільшого дослідженнями зарубіжних авторів (Бозман Б., Одіорн Дж. С., Фархан М., Фінні М. К. та ін.). Праці вітчизняних науковців присвячені історичним витокам наставництва (Байдарова О. О., Гаврилів Н. В., Модзалевський Л. М. та ін.), питанням практичної підготовки наставників у сфері професійного навчання, університетської освіти, а також у сфері соціальної роботи з вразливими категоріями населення (Алтинцева О. М., Деткова І. В., Ковальова Н. В., Леонтьєва О. В., та ін.), оцінці потреб дитини у складних життєвих обставинах, реінтеграції дітей-сиріт (Безпалько О. В., Зверева І. Д., Кияниця З. П., Кузьмінський В. О., Петрочко Ж. В.), висвітлюються питання організації постінтернатного супроводу дітей-сиріт, вказується провідна роль наставника для дітей-сиріт (Алтинцева О. М., Баранова І. Т., Бондаренко З. П., Залигіна Н. А., Лаврович А. Г.).

Разом з тим, індивідуальне наставництво дітей-сиріт та дітей, позбавлених батьківського піклування, які виховуються у державних закладах опіки, як законодавчо врегульований напрям діяльності центрів соціальних служб для сім'ї, дітей та молоді, зокрема, у контексті психолого-педагогічних умов його ефективного впровадження, потребує сьогодні окремого вивчення. **Об'єктом** такого дослідження вбачається феномен наставництва та його роль у соціально-психологічній адаптації дітей-сиріт. **Предметом** виступають психолого-педагогічні засади впровадження наставництва дітей-сиріт та дітей, позбавлених батьківського піклування –

вихованців інтернатних закладів, як напряму діяльності в роботі соціальних служб.

З огляду на зазначене **мета** даного дослідження полягала у здійсненні аналізу індивідуального наставництва дітей-сиріт як форми соціально-психологічної адаптації вихованців державних закладів опіки та обґрунтуванні психолого-педагогічних засад впровадження діяльності з наставництва у роботу соціальних служб. Реалізація мети зумовила постановку та розв'язання низки **завдань**:

- розглянути індивідуальне наставництво як форму соціально-психологічної адаптації дітей-сиріт, що виховуються в інтернатних закладах
- здійснити аналіз стану діяльності з наставництва дітей-сиріт в Україні
- обґрунтувати психолого-педагогічні засади впровадження наставництва дитини-сироти як напряму діяльності центрів соціальних служб для сім'ї, дітей та молоді.

Задля розв'язання означених завдань було використано комплекс дослідницьких **методів** теоретичного та емпіричного рівнів пізнання, серед яких:

- **теоретичні** (аналіз та синтез, порівняння, систематизація, узагальнення) для визначення сутнісних характеристик феномену індивідуального наставництва, особливостей соціально-психологічної адаптації, вивченні сучасної ситуації щодо наставництва дітей-сиріт на основі ознайомлення з науковим доробком з досліджуваного питання.
- **емпіричні**: для збору інформації про предмет дослідження (аналіз нормативно-законодавчих та відомчих документів, бесіди, опитування та спостереження за рефлексивною поведінкою вихованців школи-інтернату в процесі інформаційно-роз'яснювальної та діагностичної роботи та інтерв'ювання потенційних наставників та працівників Центру соціальних служб для сім'ї, дітей та молоді).

Наукова новизна започаткованого дослідження полягає у спробі обґрунтувати психолого-педагогічні засади впровадження у роботу центрів

соціальних служб для сім'ї, дітей та молоді діяльності з наставництва дітей-сиріт. Засадовими для успішної організації означеної діяльності такими соціальними службами повинні бути:

- організація наставництва як нової, законодавчо закріпленої форми опіки дітей-сиріт має відповідати найкращим інтересам дитини;
- врахування потреб та особливостей дитини-сироти у наставнику;
- опора на вивчення профілю наставника та підопічного для створення пари «наставник-дитина-сирота».

Теоретична та практична значущість результатів дослідження.

Теоретичне значення роботи полягає в:

- узагальненні наукових доробок щодо наставництва як практичної діяльності з підготовки вихованців інтернатних закладів до самостійного життя,
- уточненні організаційно-правових аспектів впровадження наставництва у роботу соціальних служб
- висвітленні сучасного стану діяльності з наставництва, здійснюваного представниками громадських організацій

Апробація результатів дослідження відбувалася під час участі автора у науково-практичних конференціях «Могилянські читання – 2015» та «Могилянські читання – 2016» ЧНУ ім. Петра Могили та круглому столі з проблем підготовки дітей-сиріт – випускників інтернатних закладів до самостійного життя. Результати дослідження висвітлено у двох публікаціях у науковому молодіжному часописі ЧНУ ім. Петра Могили «Студентські наукові студії».

Структура роботи. Результати проведеного дослідження представлені у вигляді структурованого тексту, що поділяється на вступ, три розділи та загальні висновки. Список використаних у процесі дослідження джерел налічує 16 позицій.

РОЗДІЛ 1 ТЕОРЕТИЧНІ АСПЕКТИ ДОСЛІДЖЕННЯ ФЕНОМЕНУ НАСТАВНИЦТВА ДІТЕЙ-СИРИТ

1.1 Особливості процесу соціально-психологічної адаптації дітей-сиріт у державних закладах опіки

На сьогодні в Україні проживає понад 73 тисячі дітей-сиріт та дітей, позбавлених батьківського піклування, понад 63 тисяч з яких виховуються у сім'ях наших громадян (опіка та піклування, прийомні сім'ї, ДБСТ), решта – понад 9000 дітей цієї категорії знаходяться в закладах державної опіки різних типів [4, с.8]. Основними причинами дитячого сирітства є:

- соціально-економічні (безробіття обох або одного з батьків, жебрацтво, тривала відсутність батьків, відсутність постійного житла, розлучення батьків);
- морально-етичні (асоціальний спосіб життя батьків, злочинні діяння батьків, різноманітні форми насильства, спрямованого на дітей);
- психологічні(раннє материнство, нездорова емоційна атмосфера в сім'ї, конфліктність її членів);
- медичні (наявність хвороб у батьків, що унеможливають виконання батьківських обов'язків [6, с. 237]. На жаль, проведення АТО на сході нашої країни зумовило сплеск дитячого сирітства протягом останніх двох років.

Важливим процесом соціально - психологічної адаптації дітей - сиріт є їх соціалізація. Для дітей, які знаходяться в інтернатних закладах, процес соціалізації є відмінним від того, що відбувається у сім'ї.

Агентами соціалізації для дітей - сиріт в інтернатних установах замість батьків виступають: вихователі, психологи, соціальні працівники, однолітки, колектив установи.

Життя таких дітей в інтернатних закладах жорстко регламентоване (коли прокидатися, коли спати, їсти, вчитися, гратися), що не дозволяє в певній мірі проявляти дитині свої індивідуальні особливості.

Виходячи зі школи - інтернату, юнаки та дівчата позбавляються звичного для них особливого способу організації в закладі. Вони відчують

підвищений неспокій і страх перед невідомим. Насамперед, їх лякає неминуче знайомство з реальним життям. Молоді люди стають безпорадними, у здавалося б звичних для нас питаннях: що робити у вільний час, де і що слід купувати, як витратити гроші, де платити за комунальні послуги та інше. Але найпідступніше те, що проживаючи в інтернаті, діти не отримують сімейного досвіду, який передається з покоління в покоління; відсутність родинного тепла, ласки робить дітей не здатними любити, відчувати привязанність до близьких. Вони не готові сприймати себе, самостійно працювати та отримувати задоволення від своїх здобутків. Але найстрашніше це невміння будувати міжособистісні стосунки: з одного боку дітям бракує довіри до людей, з другого – вони легко піддаються впливу, вимагають підвищеної уваги, проте самі залишаються емоційно "глухими" до почуттів інших людей. Вони замикаються в собі, вороже ставляться до навколишнього світу, внаслідок чого адаптуватися в громаді їм неймовірно складно [11, с.76].

Часто такі діти стають замкнутими, нетовариськими, інколи це може перерости в агресію, дратівливість, нервові зриви.

Діти, які живуть на повному утриманні держави найчастіше займають позиції утриманців ("дайте", "мені винні"), вони не вчаться відповідати за свої вчинки. Найважливішою проблемою таких вихованців є відсутність ласки й любові, яку б вони могли отримати від своїх близьких, батьків. Така дитина залишається сам на сам зі своїми проблемами, її ніхто не підтримує. Їй потрібна така людина, з якої б вона могла брати приклад, навчилася самостійно приймати важливі рішення, формулювати свої подальші цілі.

Важливою особливістю організації життєдіяльності в державному закладі опіки є інтеграція всіх служб дому (соціальної, психологічної, педагогічної, медичної, господарської) в єдину систему.

Основна мета соціальної адаптації - допомогти дітям набути життєвого досвіду, займаючись різними видами діяльності, виробивши у вихованців достатній рівень самостійності щодо прийняття рішень та виходів з

екстремальних і буденних проблемних ситуацій [6, с. 105].

Разом з тим, результати наукових досліджень останніх років свідчать, що наслідками тривалого перебування дитини в інтернатному закладі є хронічний депресивний стан, низька самооцінка, страх самотності, асоціальна поведінка тощо. У випускників таких закладів не сформована відповідальність за власне життя. Такі діти, здебільшого, не вміють приймати самостійні рішення, схильні до споживацької поведінки. На жаль, середовище інтернатного закладу не сприяє формуванню у дитини-сироти здатності вибудовувати стосунки з оточуючими, що становить загрозу для створення власної сім'ї [5, с. 33]. Керівники шкіл-інтернатів не заперечують факту систематичного потрапляння на виховання до своїх закладів дітей колишніх випускниць.

Таким чином, для того, щоб такі молоді люди почували себе повноцінними громадянами і не загубилися у бурхливому вирі життя, їм необхідне надійне плече товариша, друга, значущої людини, з якою можуть бути встановлені довірливі стосунки. Такою людиною для дитини, позбавленої батьківської опіки, може бути наставник.

1.2 Індивідуальне наставництво як форма соціально-психологічної адаптації дітей-сиріт: історико - феноменологічний аналіз

Феномен наставництва зародився і отримав свій розвиток в рамках групової діяльності людей. Вже в давніх неписемних спільнотах сформувалися примітивні (в порівнянні з сучасними) школи, де молоді люди отримували від своїх наставників не тільки нові знання (запам'ятовування міфів, загадок, правил соціуму), але й духовне виховання (набуття корисних навичок, необхідних для того, щоб витримувати випробування, знайти почуття самодисципліни і чоловічого братства для юнаків і розуміння сімейних обов'язків для дівчат) [2, с. 65].

У сферу гуманітарних відносин поняття «наставник» прийшло із Західної школи та вперше було вжите в античній грецькій міфології, де для

його окреслення використовувався термін «mentor». Ментором звали героя древньогрецької міфології, який славився тим, що був мудрим порадником, який користувався всезагальною довірою.

Згодом ідея співставлення досвіду та його передачі молодому поколінню перейшла на виробництво і втілилась за часів Середньовіччя у формі стосунків «майстер – учень». Наставник приймав здібного учня і розкривав йому всі аспекти своєї роботи

У вітчизняній практиці наставництво розвинулося у масовий рух у системі професійно-технічної освіти та професійного навчання на виробництві (з кінця 1950-х років). Наставництво трактувалось як шефування досвідчених працівників над молодими, котрі тільки вчаться та входять в робочий колектив. При цьому виробниче наставництво передбачало не лише навчання професії, а і моральне та культурне виховання нового члена колективу [2, с. 68.].

Однією з найбільш відомих соціальних програм наставництва у світі є діюча в США загальнодержавна програма шкільного наставництва «Один-на-один». Її місія полягає у створенні стійких і сприятливих стосунків між наставником та дитиною віком від 7 до 21 року, у будівництві між ними міцних зв'язків, через які підопічний може знайти підтримку для реалізації своїх індивідуальних потреб. Наявність у житті молодого дорослого, який піклується про неї, збільшує її самоповагу, демонструє зразки ефективних рольових моделей, зміцнює стосунки з однолітками і дорослими, покращує шкільну успішність і відвідуваність та запобігає покиданню школи [2, с. 68.].

В Росії набуває значного поширення практика наставництва, що розуміється як гостьовий режим, сім'я вихідного дня для дітей, які перебувають у закладах опіки. Це форма допомоги дитині-сироті або дитині, позбавленій батьківського піклування, без оформлення її постійного проживання в сім'ї. У вихідні, святкові або канікулярні дні дитина, на правах гостя, короткочасно проживає в сім'ї наставника. Така форма допомагає дитині

вийти за межі, створені системою закладу виховання, відчуті, як функціонує сім'я: зрозуміти функції членів сім'ї, здобути навички ведення господарства та спілкування з дорослими й іншими дітьми в сімейному колі[9, с. 18.].

В Україні наставництвом, або менторством, називають індивідуальну роботу з молодою людиною, яка залишає заклад опіки, з метою підготовки її до самостійного життя в громаді. Під час цієї роботи досвідченіший наставник емоційно підтримує випускника, підвищує його рівень знань та навичок, мотивує його на формування та досягнення життєвих цілей [2, с. 67].

Огляд історії розвитку наставництва як соціальної практики засвідчує життєздатність самої концепції та її широке застосування у різних сферах.

Як бачимо, протягом своєї історії зміст наставництва постійно еволюціонував, здобувши зрештою свої сучасні визначення.

Трактування дефініцій «наставництво», «наставник» має різний зміст згідно об'єкту педагогічного впливу, але змістова характеристика має багато чого спільного.

У новому тлумачному словнику української мови поняття «наставник» визначається як «той, хто надає поради, навчає; порадник, учитель; наглядач». Термін «наставляти» має значення «даючи поради, навчати чогось», «наводити, направляти, націлювати та ін. у потрібному напрямку», «скеровувати, спрямовувати» [16, с. 815].

Отримувача наставництва традиційно називають протеже, або учнем, однак з інституалізацією наставництва почав використовуватись та набув широкого поширення термін «підопічний». Наставництво передбачає насамперед навчання через спілкування, що засноване на міжособистісних стосунках.

У загальному вигляді наставництво можна визначити як спосіб передачі знань, навичок і установок від більш досвідченої людини - менш досвідченій.

Наставник - це людина, яка стає для дитини значущою, присвячує їй

свій час, знання, уміння, досвід та життєві сили. Це людина, яка буде віддавати достатньо часу, мотивації й енергії для допомоги дитині, як приклад для наслідування і просто як старший друг, порадник [9, с.14].

Дослідниця Алтинцева О. М. зазначає, що наставник - це референтна (значуща та цінна для іншої людини, як взірець для наслідування) доросла людина, що виявила бажання присвятити свій час, знання й сили дитині-сироті, яка створює умови для її повноцінного розвитку, виконує важливі функції консультанта, друга, старшого товариша, батьків та виконала відповідну підготовку до цієї справи [1, с. 14].

Бондаренко З. П. трактує наставництво як певну форму поведінки, яка зосереджується на впливі однієї людини на іншу з метою її розвитку, корекції; процес, коли одна людина пропонує допомогу, підтримку, власні поради, психолого-педагогічний супровід з метою навчання, активної соціалізації, профорієнтації, успішної адаптації до умов соціального оточення тощо, іншій людині, в нашому випадку, дитині-сироті чи дитині, яка залишилася без батьківського піклування. Ключовими фігурами у цьому процесі виступають наставник та дитина-сирота[3, с. 14].

Роль наставника у житті дитини-сироти є першорядною й полягає у забезпеченні підтримки і створенні умов для розвитку дитини, її мотивації до успішної життєдіяльності; формуванні довірливих відносин з дитиною, а також стимулюванні її до правильного життєвого вибору [3, с.15].

Наставництво, як і тренерство, неймовірно потужна форма особистого розвитку, котра може призвести до реальних результатів.

На думку дослідників Ковальнової Н.В., Дєткової І.В., Леонтьєвої А.В.наставництво – це волонтерський вид діяльності соціально активних людей готових зрозуміти, прийняти і допомогти. Наставництво розглядається як метод психолого-педагогічного супроводу підлітків груп ризику. Метод наставництва – це спосіб безпосереднього і опосередкованого особистого впливу на людину (підлітка)[9, с. 140].

Наше розуміння наставництва як методу індивідуально-виховної роботи з дитиною-сиротою, форми її соціально-психологічної адаптації в умовах інтернатного закладу полягає у тому, що:

- наставник – це людина, яка стає для дитини-сироти значущою, близькою на тривалий час адаптації до нових умов життя поза інтернатним закладом; людина, яка бажає і має можливість присвячувати дитині свій час, знання, досвід та сили.

- наставником може бути будь-яка доросла людина чоловічої або жіночої статі, яка має бажання стати другом для дитини-сироти та пройшла відповідну підготовку.

- мета наставника – навчити дитину навикам самостійного життя в суспільстві, прищепити духовні цінності, допомогти розвинути свій потенціал, визначити власні цілі і знайти способи їх досягнення, стати йому вірним другом і опорою в будь-яких ситуаціях. А відтак, на нашу думку, наставництво – це довготривалі взаємовідносини, які не закінчуються, коли дитина-сирота виростає, закінчує навчання у вищому навчальному закладі, засвоює професію та влаштовується на роботу або виконує військовий обов'язок у лавах армії. Воно триває до того часу, поки це буде потрібно. Справжня дружба не обмежується жодними часовими рамками.

Отже, індивідуальне наставництво - багатогранна технологія, яка має великий соціальний та педагогічний потенціал. Розвиток даної форми роботи з дитиною - сиротою дозволить ефективно вирішувати проблему соціальної адаптації їх у суспільстві. Соціальна діяльність дітей - сиріт і їх наставників буде сприяти поступовому підвищенню рівня самостійності і відповідальності, зменшенню почуття самотності, успішної інтеграції їх у суспільство з високим рівнем захисних адаптаційних характеристик.

РОЗДІЛ 2 АНАЛІЗ СТАНУ ДІЯЛЬНОСТІ З НАСТАВНИЦТВА ДІТЕЙ-СИРИТ В УКРАЇНІ

2.1 Досвід роботи громадських організацій України щодо наставництва дітей-сиріт

Діяльність з наставництва дітей-сиріт та дітей, позбавлених батьківської опіки та піклування в Україні має понад 20-річний досвід. Лідерами у цьому напрямі виступають громадські організації, що стоять на захисті прав та інтересів дітей.

Альянс "Україна без сиріт" об'єднує понад 100 організацій, робота яких спрямована на профілактику сирітства, влаштування дітей у сім'ї, підтримку усиновителів та прийомних сімей, об'єднання громадських, благодійних, релігійних організацій для реалізації завдань запобігання сирітству.

Реалізацією політики деінституціалізації як переходу від системи інституційного догляду дітей до системи, яка забезпечує виховання дітей у сім'ї займається Міжнародна благодійна організація "Надія і житло для дітей". Робота її команди фокусується на таких напрямках, як:

- створення сімейно-орієнтованих послуг для дітей і сімей в громадах, розвиток сімейних форм виховання дітей, закриття інтернатних закладів;
- розробка і впровадження технологій соціальної роботи з різними цільовими групами, стандартів соціальних послуг для дітей та сімей;
- проведення тренінгів і семінарів для фахівців із соціальної роботи, персоналу соціальних закладів, інтернатних установ, представників місцевих рад, адміністрацій, недержавних організацій;
- підготовка і проведення тренінгів щодо підготовки наставників для дітей – сиріт тощо.

Сьогодні члени організації працюють над реалізацією проекту "Відкриваємо двері дітям". Його метою є консолідація зусиль громадянського суспільства заради впровадження системних змін в соціальній політиці, що призведуть до відмови від інституційного догляду дітей [5].

Місією Всеукраїнської благодійної організації Український фонд "Благополуччя дітей" є забезпечення позитивних змін заради створення сприятливого середовища для розкриття повного потенціалу кожної дитини - сироти в Україні. Робота даної установи відбувається в таких напрямках:

- створення будинків нового типу для виховання дітей-сиріт і дітей, позбавлених батьківського піклування, які перебувають у державних інтернатних установах;

- впровадження нових методик роботи з дітьми-сиротами та дітьми, позбавленими батьківського піклування, а також розвиток сімейних форм влаштування;

- апробація польської методики підтримки дітей-сиріт, які залишають заклади опіки, у становленні їхньої самостійності;

- участь і розробка тематичних тренінгів щодо роботи з дітьми - сиротами;

- участь у програмі "Наставництво" тощо.

Міжнародна благодійна організація "Партнерство "Кожній дитині" – благодійна організація, яка професійно допомагає сім'ям, громадам і державі створити найкращі умови для розвитку дітей. Напрямами її діяльності є:

- запобігання потрапляння дітей до інтернатних закладів через розвиток механізму гейткіпінгу;

- раннє виявлення та оцінка потреб дітей, які перебувають у складних життєвих обставинах, відборі, підготовці кандидатів для створення патронатних сімей, їх супроводі, підтримці біологічних сімей, роботі з потенційними опікунами, навчанні спеціалістів соціальної сфери;

- тренінги підвищення рівня професійної компетентності фахівців соціальної сфери, які опікуються вихованцями інтернатних закладів, а також створення служб соціалізації вихованців інтернатних закладів у пілотних територіях та їх інтегруванні в систему надання соціальних послуг на рівні громади .

Благодійний фонд Ріната Ахметова "Розвиток України" – ще одна організація, що значною мірою сприяє покращенню якості життя дітей-сиріт та дітей, позбавлених батьківського піклування. Починаючи з 2009 року організація реалізує проект "Сирітству – ні". Згідно з його завданнями надається юридична, психологічна, соціальна підтримка сім'ям, які хочуть взяти у свою родину дитину; допомога в створенні прийомних сімей і дитячих будинків сімейного типу; здійснюється навчання соціальних працівників, соціальних педагогів, педіатрів центрів допомоги родинам роботі за новими технологіями, зокрема з використанням британського, естонського досвіду[6];

- підготовка і проведення тренінгів щодо підготовки наставників для дітей – сиріт тощо.

Представництвом Міжнародного фонду "ChristianVision" в Україні з 2009 р. реалізується проект "Одна надія". Основними його завданнями є:

- здійснення підготовки до самостійного життя дітей-сиріт та дітей, які знаходяться в інтернатах та дитячих будинках, через наставництво;

- підготовку тренерів, наставників, координаторів з регіонів України для наставництва. Значну увагу організація приділяє формуванню громадської думки та сприяння встановленню позитивного іміджу сімейних форм виховання та розробці нормативно-правового забезпечення діяльності з наставництва.

Благодійний фонд «Розвиток» також реалізує проект «Наставництво», який спрямований на здійснення соціальної опіки, допомоги та наставництва соціально незахищених категорій дітей та молоді, дітей, які залишилися без батьківського піклування, дітей-сиріт та дітей, позбавлених батьківського піклування з метою подолання їх життєвих труднощів, збереження та підвищення їх соціального статусу. Головна мета проекту «Наставництво» — через спілкування з волонтером-наставником надати дитині можливість придбати необхідні навички та знання для успішної соціалізації після виходу з дитячого будинку. Зокрема створити умови для прийняття дитиною

цінностей життя, розвитку, визначення власних цілей, допомогти створити адекватний можливостям і умовам спосіб життя, а також забезпечити правову грамотність дитини.

Таким чином, можна констатувати, що в Україні громадськими організаціями накопичено значний досвід щодо наставництва дітей-сиріт – вихованців закладів державної опіки, який може і повинен стати фундаментом для організації аналогічної роботи соціальними службами.

2.2 Правове врегулювання діяльності з наставництва на сучасному етапі

З метою забезпечення дотримання прав та інтересів дітей-сиріт, дітей, позбавлених батьківського піклування, виникла необхідність правового врегулювання діяльності з наставництва над дітьми-сиротами та дітьми, позбавленими батьківського піклування.

05.10.2016 року Президент України підписав закон 1504-VIII від 08.09.2016, відповідно до якого вносяться зміни до Закону України "Про забезпечення організаційно-правових умов соціального захисту дітей-сиріт та дітей, позбавлених батьківського піклування" [13].

Так, Закон доповнено статтею 17-1, якою, зокрема, визначається, що «наставництвом є добровільна безоплатна діяльність наставника знадання дитині-сироті, дитині, позбавленій батьківського піклування, яка проживає у закладі для дітей-сиріт індивідуальної підтримки та допомоги у підготовці до самостійного життя»[13].

Також визначаються основні напрямки підготовки дітей-сиріт та дітей, позбавлених батьківського піклування, до самостійного життя шляхом наставництва.

Передбачається, що наставництво здійснюється за договором про наставництво, що укладається між наставником та адміністрацією закладу для дітей-сиріт і дітей, позбавлених батьківського піклування, на яку покладено функції опікуна та піклувальника дитини-сироти. Встановлюється,

що наставником дитини-сироти, може бути повнолітня дієздатна особа, яка пройшла курс підготовки з питань виховання і соціальної адаптації дітей-сиріт та дітей, позбавлених батьківського піклування, за відповідною програмою, та уклала договір про наставництво. Разом з тим, у законі чітко вказано на осіб, що не можуть бути наставником. Крім того, встановлюється, що наставник несе відповідальність за порушення ним прав і законних інтересів дитини, заподіяння їй шкоди відповідно до закону.

Також визначено, що контроль за дотриманням прав та інтересів дітей, над якими встановлено наставництво здійснюють служби у справах дітей.

Водночас законопроектом передбачено, що у виняткових випадках, при безпосередній загрозі для життя або здоров'я дитини, орган опіки та піклування постановляє рішення про негайне відібрання дитини від наставника та про зупинення дії договору про наставництво. У цьому разі орган опіки та піклування зобов'язаний негайно повідомити орган Національної поліції та у семиденний строк після постановлення рішення звернутися до суду з позовом про розірвання договору про наставництво.

Законом також визначено, що завдання організації діяльності з наставництва покладається на Центри соціальних служб для сім'ї, дітей та молоді. Положення про наставництво, порядок його організації та провадження, відбору громадських організацій для організації наставництва, примірний договір про наставництво та типовий договір про співпрацю з організації наставництва затверджується Кабінетом Міністрів України.

Таким чином, реалізація прийнятого закону забезпечить нормативно-правове врегулювання діяльності з наставництва, очолюваного державною соціальною службою, посилить гарантії дотримання прав та інтересів дітей-сиріт та дітей, позбавлених батьківського піклування, які проживають до сьогодні в інтернатних закладах, а значить, врегулює питання підготовки їх до самостійного життя.

РОЗДІЛ 3 ПСИХОЛОГО-ПЕДАГОГІЧНІ ЗАСАДИ ВПРОВАДЖЕННЯ НАСТАВНИЦТВА ДИТИНИ-СИРОТИ У РОБОТУ ЦЕНТРІВ СОЦІАЛЬНИХ СЛУЖБ ДЛЯ СІМ'Ї, ДІТЕЙ ТА МОЛОДІ

3.1 Управління процесом наставництва як законодавчо закріпленою формою опіки дитини-сироти

Наставництву дітей сиріт та дітей, позбавлених батьківської опіки, що проживають у закладах інтернатного типу – більше 10 років, але офіційного визнання воно отримало лише зараз, коли в Україні законодавчо закріплено норму про право кожної дитини, яка залишилася без батьківської опіки, мати людину, друга, що візьме відповідальність за підготовку її до самостійного життя поза стінами «сиротинця».

До руху наставництва приєднується все більше і більше представників місцевих громад, як інституціалізованих, так і на індивідуальних засадах. Серед тих, хто виявляє бажання допомогти осиротілим дітям, є люди різного віку, рівня освіти, роду занять, релігійних вірувань, життєвих уподобань, сповідуючих різні погляди та цінності. Майже не єдиним критерієм для усіх них щоб потрапити у наставники має бути наявність бажання допомагати. Така ситуація може мати не лише позитивні, а й негативні наслідки. Тому роботу з організації наставництва дітей-сиріт повинна обов'язково очолити держава.

Прийнятими змінами до закону про захист дітей-сиріт відповідальність за впровадження наставництва покладається на державні соціальні служби, зокрема Центри соціальних служб для сім'ї, дітей та молоді (далі – «служби») та служби у справах дітей. Саме ці служби розпочинають сьогодні підготовчу роботу в означеному напрямі. Насамперед, під керівництвом робочої групи, на чолі з уповноваженим Президента України з захисту прав дитини розпочалася робота над створенням основоположного документу – Положення про наставництво дітей-сиріт та дітей, позбавлених батьківської опіки. Безумовно, передбачається, що у цьому документі будуть чітко прописані завдання, права та обов'язки кожного учасника процесу, порядок

їх взаємодії та міра відповідальності. Разом з тим, надто важливим є побудова діяльності з наставництва на психолого-педагогічних засадах. Йдеться, насамперед, про те, що організація наставництва як нової, законодавчо закріпленої форми опіки дітей-сиріт має відповідати найкращим інтересам дитини. Застереження Гіпократу «не зашкодь» має стати основним принципом архітектурно-змістової побудови інституту наставництва.

Мається на увазі, що впровадження наставництва як напряму діяльності Центру соціальних служб для сім'ї, дітей та молоді, має починатися з ґрунтовної аналітико-статистичної роботи. Насамперед, виявлення кількості та якісного складу вихованців інтернатних закладів. На жаль, цифри, що характеризують сучасну ситуацію з сирітством в Україні, вкрай різняться між собою. Наприклад, за даними Державної служби статистики станом на кінець 2015 року кількість дітей-сиріт та дітей, позбавлених батьківської опіки, що проживають в інтернатних закладах становить близько 7000 осіб, в той час, як аудит, проведений громадською організацією «Надія та житло для дітей» в межах проекту з деінституціалізації системи виховання дітей-сиріт наводить уточнені дані щодо 9000 таких дітей. Збір статистичної та аналітичної інформації та створення на цій основі вивіреної бази даних – першочергове завдання для соціальних служб.

Наступним кроком має бути робота з виявлення та об'єднання на базі Центрів соціальних служб усіх наявних в Україні учасників наставницького руху та об'єднання їх зусиль. Одним з результатів такої діяльності мають бути бази наставників.

Створення на базі служби центру з управління наставництвом забезпечить скоординованість дій усіх суб'єктів цього педагогічного процесу та єдність підходів до його організації та змісту. Серед завдань центру з одного боку, добір наставників на основі чітко сформульованих вимог, з урахуванням результатів психодіагностичних обстежень, розробка програми їх навчання та підготовки, з іншого – вивчення потреб дитини-сироти у наставнику, дослідження питань ставлення дітей до явища наставництва та їх

уявлень про бажаного наставника. До того ж робота не має обмежуватися лише виявленням «замовлення» дитини на наставника, а й створенням психологічного портрету самої дитини на засадах психодіагностичної самооцінки та характеристики дитини вихователями та педагогами. Наслідком проведеної роботи має стати пара «наставник-підопічний», яка, за законами соціоніки, здатна розв'язувати найскладніші завдання, що постають перед нею.

Разом з тим, зважаючи на особливості соціально-психологічної адаптації вихованців закладів опіки, можна передбачити значну кількість невдало створених пар, відмов підопічних від наставників та навпаки, порушення прав підопічних з боку наставників. У таких випадках на допомогу дитині має прийти адміністрація закладу, служба у справах дітей, органи внутрішніх справ, а відповідальність за помилки повинен понести центр соціальних служб.

Підсумовуючи вище викладене, можна зазначити, що для забезпечення ефективної роботи інституту наставництва дітей-сиріт як форми підготовки їх до самостійного життя, Центрам соціальних служб необхідно залучати до співпраці представників громадських організацій, що мають найбільший досвід та значні здобутки у цій справі, будувати свою роботу відповідно до норм закону та з урахуванням основних психолого-педагогічних вимог.

3.2 Вивчення потреби дитини-сироти у наставнику

Наставник – це та людина, яка дає сироті нитку, що єднає його із зовнішнім світом, зі світом дорослих, дає йому шанс знайти себе в цьому світі, готує підлітка до самостійного дорослого життя.

Експерти стверджують, що наставники необхідні приблизно 70% сиріт (саме така кількість сиріт віком від 12 до 17 років виховується сьогодні в інтернатних закладах України). Діти цього віку мають досить мало шансів потрапити в сім'ї, а підлітку поруч потрібен дорослий, який допоможе йому розкритися як особистості. Наставник може дати підлітку "модель

поведінки", може дати йому пораду щодо того як будувати стосунки з людьми. Наставник - це та людина, якій підліток довіряє, яка може дати дитині відчуття безпеки і прийняття самої себе такою, якою вона є.

Наставник може показати дитині її сильні сторони, зміцнити її віру в себе, виявити в неї ті здібності, про які дитина й не підозрювала і в такий спосіб налаштувати дитину на вибір професії. Головне завдання наставника – насамперед, побудувати довірчі стосунки, зняти внутрішнє напруження в сироти і водночас не «вигоріти» емоційно, залишитися поруч із цим підлітком.

Разом з тим, потенціал наставника може бути цілком реалізований лише за умови максимального «наближення» до свого підопічного.

Для вивчення питання щодо потреби дитини - сироти у наставнику було започатковане емпіричне дослідження, завданнями якого були:

- надати вихованцям інформацію про таку форму взаємовідносин дорослого та дитини, як наставництво;
- проведення бесід із дітьми з метою виявлення ступеню розуміння та засвоєння наданої інформації
- написання учнями есе на тему: «Наставник для мене – це», «Мій бажаний друг» та «Лист наставнику».
- підготовка підлітками самопрезентації «Давай знайомитися, це – Я !»
- спостереження за рефлексивною поведінкою дітей після обговорення питань наставництва.

В результаті аналізу отриманих результатів (есе, спостереження, бесід) нам стало зрозумілим, що:

- дитина - сирота потребує уваги, розуміння з боку старших людей, їй необхідний друг, який зумів би зрозуміти і підтримати її ;
- наставник може допомагати дітям розвивати їх комунікативні здібності, а також вчити будувати стосунки з різними людьми;

- діти сподіваються, що наставник зможе допомогти їм побудувати плани на майбутнє і поділитися досвідом про те, як краще чинити, щоб досягти своєї мети.

Водночас, аналіз самопрезентацій учнів засвідчив, що у постановці та досягненні своїх цілей вони не покладаються на самих себе, чекаючи на допомогу від вчителів, вихователів, старших товаришів тощо.

У листах до наставника прослідковуються споживацькі настрої (подарунки, привітання з Днем народження, подорожі).

Серед 16 учнів, що брали участь у дослідженні, лише один хлопець (13 років) не виявив бажання мати наставника та відмовився писати йому умовного листа.

3.3 Дослідження профілю наставника та підопічного для створення пари «наставник-дитина-сирота»

Найвідповідальнішим етапом у реалізації наставництва як форми соціально-психологічної адаптації дітей-сиріт та підготовки їх до життя у соціумі, безперечно, є формування пари (Наставник - дитина) та її супровід професійними психологами та соціальними працівниками Центру соціальних служб. Створення пар має здійснюватися на основі схожості психологічних характеристик, характерів, захоплень і особистих побажань.

При створенні пари " наставник – дитина-сирота" має існувати відбір. На першому місці стоїть безпека дітей.. Психологи проводять з майбутнім кандидатом перше глибинне інтерв'ю, у процесі якого з'ясовується: якою є його мотивація, навіщо він сюди прийшов. З ним говорять про його особисте життя, про дитинство. Задають багато важливих, серйозних питань, які допомагають зрозуміти, з чим людина прийшла.

Потім проводиться психодіагностика, яке допомагає скласти психологічний портрет особи. Потім людина приносить три рекомендації від колег або від друзів. Важливо, щоб були якісь зовнішні референції, щоб була можливість переконатися в тому, що у потенційного наставника є знайомі,

які його знають і беруть на себе відповідальність заявити, що це хороша людина. Вибірково ці рекомендації перевіряються.

Крім цього потрібно отримати від претендента довідку від психіатра, а також справку про відсутність судимостей.

Паралельно з підготовкою дорослого до наставництва, проводять тестування дитини – сироти, вивчаючи її потреби та інтереси.

Коли всі ці етапи пройдені, формується пара між дорослим та дитиною. Створення пар здійснюється на основі схожості психологічних характеристик, характерів, захоплень і особистих побажань. Після знайомства і обопільної згоди дитина і наставник об'єднуються в пару.

Для вивчення потреби дитини-сироти в індивідуальному наставнику можуть бути використані методики для дослідження відчуття самотності. Виходячи з того, що наставник буде задовольняти потребу дитини в спілкуванні і емоційній підтримці ми можемо припустити, що в ситуації дитячого будинку у дітей високий рівень самотності.

Для виявлення відчуття самотності у дітей-сиріт можна використовувати Методику діагностики рівня суб'єктивного відчуття самотності Д.РАССЕЛ і М.Фергюсона і Опитувальник для визначення виду самотності (С.Г. Корчагіна).

Для підбору пари "наставник – дитина-сирота" можна використати такі психодіагностичні методики, як Репертуарний тест Келлі для виявлення особистісних конструктів дитини-сироти, Діагностування афіліації у дітей-сиріт (Тест Дж. Аткінсона, А. Меграбяна), які дозволяють зрозуміти внутрішній світ дитини - сироти, розкрити її приховані здібності й таланти, пояснити її реакцію на певні подразники, врегулювання поведінки дитини. За допомогою Реп - тесту Келлі, ми можемо виявити власні суб'єктивні шкали дитини, за якими вона оцінює навколишній світ - конструкти, оцінити силу і спрямованість зв'язків між конструктами однієї людини, виявити найбільш важливі і значущі параметри, що лежать в основі конкретних оцінок і відносин (глибинні конструкти), побудувати цілісну систему конструктів, що

дозволяє описувати і передбачати оцінки та ставлення людини. Перевагою цього методу є можливість до даних, отриманих від однієї людини, застосувати весь арсенал статистичних методів, традиційно використовуваних для аналізу групових даних.

Наступною методикою, яка також є важливою для пошуку пари це діагностування афіліації у дітей - сиріт за Дж. Аткинсоном та А. Меграбяном.

Зміст даної методики полягає у потребі контактувати з людьми, бути членом групи, взаємодіяти з оточуючими, надавати і приймати допомогу.

Зміст афіліативної потреби на різних етапах розвитку дитини може бути різним: протягом перших семи років життя дитини воно розвивається від потреби в доброзичливій увазі до потреби у взаєморозумінні і співпереживанні. У молодших класах провідною стає мотивація взаємодії з однолітками і формується стійке коло найближчого спілкування. У юнацькому віці поступово руйнується внутрішньо групове спілкування з однолітками, посилюються контакти з особами протилежної статі, а також з дорослими при виникненні складних життєвих ситуацій. Помітно посилюється потреба у взаєморозумінні з іншими людьми, що безпосередньо пов'язано з формуванням самосвідомості.

Мабуть, потреба людини в афіліації є універсальною, тобто властивою всім людям незалежно від їх вікової, гендерної або етнічної приналежності. Але характер і зміст цієї потреби, безумовно, варіює залежно від виховання, умов соціалізації, типу культури.

Отже, скориставшись вище охарактеризованими інструментами збору інформації про наставника та підопічного (Реп - тест Келлі та діагностування афіліації Тест Дж. Аткинсона, А. Меграбяна), ми можемо дослідити як буде себе поводити дитина - сирота у тому, чи іншому середовищі, зрозуміти, яка людина може стати другом для неї, і наскільки відкритою є дитина - сирота. Також за допомогою даних методик, досить легко можна визначити які вміння ладити з однолітками, вчителями має дитина- сирота. Також можна спостерігати, за тим хто для оточення дитини є ближчим, кому вона в

більшій мірі може довіритися, поділитися чимось своїм. Ми можемо з легкістю перевірити рівень розвитку мотиву "прагнення до людей" і рівень розвитку мотиву "страх бути відкинутим". З'ясувавши це ми можемо виокремити проблеми, які турбують нашого підопічного, можливо, це допомога пошуку контактів і спілкування з людьми, а також навчити нашого клієнта намагання уникати інших людей.

ВИСНОВКИ

Узагальнюючи результати дослідження психолого-педагогічних засад впровадження інституту наставництва дітей-сиріт у роботу соціальних служб, можна зробити такі висновки:

1. Деінституціалізація виховання дітей-сиріт та дітей, позбавлених батьківського піклування в Україні відбувається повільними темпами. Щороку до інтернатних закладів продовжують потрапляти сотні дітей, що залишаються без батьківської опіки. На процес їх соціалізації негативно впливають чинники замкнутого середовища, колективного способу виховання, споживацькі настрої. Процес підготовки до самостійного життя вихованців таких закладів ускладнюється відсутністю можливості накопичувати досвід встановлення контактів із соціумом. Щоб допомогти таким дітям необхідно впроваджувати сучасні методи підготовки їх до самостійного життя із широким залученням до цієї роботи представників громадянського суспільства.

Одним з таких методів, який практикується у багатьох країнах світу, є наставництво. Наставник допомагає дитині, що є вихованцем державного закладу опіки, у засвоєнні норм, моделей поведінки, прийнятих у суспільстві, сприяючи у такий спосіб подальшій адаптації її до самостійного життя у соціумі.

2. , Індивідуальне наставництво являє собою технологію, яка має великий соціальний та педагогічний потенціал. Застосування даної форми роботи з дитиною-сиротою дозволяє ефективно вирішувати проблему соціальної адаптації її у суспільстві. Спільна діяльність дітей-сиріт і їх наставників сприяє поступовому підвищенню рівня самостійності і відповідальності, зменшенню почуття самотності, успішної інтеграції їх у суспільство з високим рівнем захисних адаптаційних характеристик.

3. Проаналізувавши стан діяльності з наставництва дітей-сиріт в Україні, що великою мірою базується на досвіді роботи громадських організацій які працюють в інтересах дітей, варто зазначити, що нові

суб'єкти цієї діяльності, визначені на законодавчому рівні – Центри соціальних служб для сім'ї, дітей та молоді – мають будувати свою роботу з впровадження наставництва з урахуванням наявного досвіду та тісно співпрацювати з представництвами таких організацій задля забезпечення відповідної якості такої діяльності згідно з нормами закону.

4. Реалізація прийнятого закону забезпечить нормативно-правове врегулювання діяльності з наставництва, очолюваного державною соціальною службою, посилить гарантії дотримання прав та інтересів дітей-сиріт та дітей, позбавлених батьківського піклування, які проживають до сьогодні в інтернатних закладах, а значить, врегулює питання підготовки їх до самостійного життя.

5. Найвідповідальнішим етапом у реалізації наставництва як форми соціально-психологічної адаптації дітей-сиріт та підготовки їх до життя у соціумі, безперечно, є формування пари «наставник – дитина» та її супровід професійними психологами та соціальними працівниками Центру соціальних служб. У роботі зі створення пари варто використовувати психодіагностичний інструментарій, що забезпечить виявлення об'єктивного профілю наставника та підопічного. Репертуарний тест Келлі доцільно використовувати для виявлення особистісних конструктів наставника та дитини-сироти, діагностування афіліації у дітей-сиріт за допомогою Тесту Дж. Аткинсона, А. Меграбяна, дозволить зрозуміти внутрішній світ дитини, розкрити її приховані здібності й таланти, пояснити її поведінку.

6. Прийнятими змінами до закону про захист дітей-сиріт відповідальність за впровадження наставництва покладається на державні соціальні служби, зокрема Центри соціальних служб для сім'ї, дітей та молоді та служби у справах дітей. Зважаючи на це засадовими успішної організації означеної діяльності цими соціальними службами повинні бути такі психолого-педагогічні умови:

- організація наставництва як нової, законодавчо закріпленої форми опіки дітей-сиріт має відповідати найкращим інтересам дитини;

- врахування потреб та особливостей дитини-сироти у наставнику;
- опора на вивчення профілю наставника та підопічного для створення пари «наставник-дитина-сирота».

СПИСОК ВИКОРИСТАНИХ ДЖЕРЕЛ

1. Алтынцева Е. Н. Наставничество как технология постинтернатного сопровождения детей сирот / Е. Н. Алтынцева // Адукацыя і выхаванне : штомесячны навукова-тэарэтычны і інфармацыйна-метадычны часопіс. – 2014. – № 2. – С. 13–19.
2. Байдарова О. О. Наставництво як форма соціальної підтримки випускників інтернатних закладів / О. О. Байдарова // Вісник Київського національного університету імені Тараса Шевченка. – Серія «Психологія. Педагогіка. Соціальна робота» / за ред. Л. Ф. Бурлачука. – К. : Видавничо-поліграфічний центр «Київський університет», 2012. – №3. – С. 64–67.
3. Бондаренко З. П. Наставництво в Україні як технологія супроводу дітей-сиріт та дітей, які залишилися без батьківства [Електронний ресурс] / Бондаренко З.П. – Режим доступу: http://distance.dnu.dp.ua/ukr/conference/2015/osvitniy_dosvid_v_Ukraini/Bondarenko.pf.
4. Захист дітей, які потребують особливої уваги суспільства. Статистичний збірник / Державна служба статистики України. – Київ, 2016. – 75 с.
5. Ілюзія захисту. Аналітичний звіт за результатами комплексного дослідження системи захисту дітей в Україні / БО «Надія і житло для дітей» [Електронний ресурс]. – Режим доступу: <http://www.hopeandhomes.org.ua/rus/projects/4fc5d1d8bf1e7/>
6. Інтегровані соціальні служби: теорія, практика, інновації: Навч.-метод. комплекс / Автор.-упоряд.: О. В. Безпалько, І. Д. Зверева, З. П. Кияниця, В. О. Кузьмінський та інш. / За заг. ред.: І. Д. Зверевої, Ж. В. Петрочко – К.: Фенікс, 2007. - 528 с.
7. Кондратюк Н. Не треба ходити в інтернати, треба ходити до дітей / Надія Кондратюк, незалежний консультант-експерт [Електронний ресурс]. – Режим доступу: <http://www.fdu.org.ua/ua/news/24913>

8. Литвиненко Т. А. Індивідуалізація в освітньому процесі: шляхи тьютерської допомоги в приватних навчальних закладах / Т. А. Литвиненко // Гуманітар. вісн. Запоріз. держ. інж. акад. : зб. наук. пр. / Запоріз. держ. інж. акад. – Запоріжжя, 2012. – Вип. 50. – С. 165–172.

9. Наставничество как процесс сопровождения детей и подростков «групп риска»: сборник научно-методических материалов / [авт.-сост.: Н.В. Ковалева, И. В. Деткова, А. В. Леонтьева, и др.; под общей ред. Е. Н. Панченко]. – М.: Майкоп, 2006. – 180 с.

10. Организация и технологии постинтернатного сопровождения детей-сирот: метод. пособие / А.П. Лаврович, Е.Н. Алтынцева, И.Т. Баранова,Н.А. Залыгина, В.А. Маглыш, О.В. Чурсина ; Территор. центр соц.обслуживания населения г. Солигорска. – Минск : В.И.З.А. Групп, 2010. –308 с.

11. Пескова М. Е. Особенности формирования жизненного опыта у воспитанников детского дома// Дефектология.– 2007.– №5.– С.75–83.

12. Прихожан А. М., Толстых Н. Н. Психология сиротства. 3-е изд. – СПб.: Питер, 2007. – 416 с.

13."Про забезпечення організаційно-правових умов соціального захисту дітей-сиріт та дітей, позбавлених батьківського піклування": закон України від 13.01.2005 станом на 01.01.2017 року [Електронний ресурс]. – Режим доступу: <http://zakon5.rada.gov.ua/laws/show/2342-15/page>

14. Проведення комплексної оцінки потреб дитини в інтернатному закладі / Ю. Алімова, О. Безпалько, І. Зверева та ін. – К.: Видавництво ПП “Март”, 2006. – 131 с.

15.Тренінговий курс “Підготовка наставників для дітей-сиріт та дітей, позбавлених батьківського піклування” / Укладачі Ю. Удовенко,В. Ейдемільер, О. Смаль, І Сацюк [та ін.]. – К.: Вид-во Проект Наставництва ОДНА НАДІЯ, 2013. – 78 с.

16. Тлумачний словник української мови. – К.: Перун, 2005. – 1720 с.